

بررسی اصول اخلاق خانوادگی و همسررداری نزد پیامبر(ص)

فرزین سلیمی^۱

چکیده

تحلیل اخلاق خانوادگی و اصول همسررداری و شخصیت زن نزد پیامبر اعظم (ص) یکی از موضوعاتی است که در تاریخ اسلام اهمیت زیادی دارد. این موضوع نشان دهنده رفتارشناسی پیامبر در دو محور همسررداری و اخلاق خانوادگی است. در این مقاله شاخص‌های همسررداری و اخلاق و رفتار خانوادگی در سیره نبوی ارزیابی می‌شوند. سیره نبوی نشان می‌دهد که شیوه همسررداری و اخلاق خانوادگی نزد وی اهمیت داشته است. در این بررسی ملاک ارزیابی بر رعایت انصاف و

عدالت، صداقت پیامبر با همسران، همکاری پیامبر در تربیت فرزندان و توجه به رشد علمی و شناختی همسران است به عبارت دیگر رعایت عدالت، آزادی و حقوق متقابل پیامبر با همسران و خانواده سبب تقویت آئین همسرداری و اخلاق خانوادگی است. سؤال مقاله این است که شاخص‌های اصلی در اصول همسرداری و اخلاق خانوادگی پیامبر اعظم (ص) کدامند؟ در پاسخ به سؤال حاضر فرضیه چنین بوده که عملکرد پیامبر در عدالت، صداقت، تربیت فرزندان و توجه به رشد علمی و شناختی سبب تقویت آئین همسرداری و اخلاق خانوادگی شده است. در ضرورت و اهمیت چنین نگرشی سعی شده است تا آئین سیره نبوی پیامبر در اصول همسرداری و اخلاق خانوادگی مورد بررسی قرار گیرد. به طور کلی این مقاله با روش «توصیفی-تحلیلی» و بهره‌گیری از اطلاعات کتابخانه‌ای و اسنادی و تجزیه و تحلیل کیفی نظریات اسلام و چهارچوب نظری سیره نبوی پیامبر درصدد بررسی تحلیل اصول همسرداری و اخلاق خانوادگی است. و در نهایت به این نتیجه ختم خواهد شد که سیره نبوی پیامبر از مسائلی است که رفتارشناسی وی را در بحث همسرداری و اخلاق خانوادگی و جایگاه زن در اسلام ارزیابی می‌نماید.

کلید واژگان: سیره نبوی، اخلاق خانوادگی، اصول همسرداری، شخصیت زن، پیامبر اکرم (ص)

مقدمه

عالی‌ترین و مهم‌ترین بعد زندگی رسول الله بعد اخلاقی اوست او در زمانی و در جامعه‌ای ظهور کرده بود که رذایل اخلاقی بین مردم حکم فرما بود و فضایل اخلاقی در آن جامعه جایی نداشت. گفتار و رفتار معصومان در تمامی مراحل زندگی، الگوی بشر برای رسیدن به کمالات انسانی و اخلاقی است. شیوه‌های تربیتی پیامبر اکرم به ویژه در سیره خانوادگی و اصول همسرداری ایشان می‌تواند سعادت خانواده‌ها را تضمین کند چرا که سیره پیامبر به عنوان یکی از منابع چهارگانه شناخت اسلام است.

چنانچه خانواده براساس آموزه‌های نبوی، مبتنی بر شناخت صحیح، آمادگی‌های لازم، و توانایی‌های ضروری شکل گیرد، و زندگی خانوادگی بر اصول سیره نبوی سامان یابد، روابط اعضای خانوادگی بر مدار مودت و رحمت، رفق و ملایمت، نیک رفتاری، تکریم، تفاهم و توافق، مدارا و سازگاری، بخشش و گذشت، همکاری، صراحت و صداقت، شکیبایی و بردباری نظم می‌گیرد. پاسداشت حقوق خانواده و تأمین نیازهای همه به خوبی پیش می‌رود و هیچ تعدی و آزار و خشونت‌های ظهور نمی‌یابد، و خانواده تدبیرمندانه به سوی مقاصدش طی طریق می‌کند و از استواری و استحکام کامل برخوردار می‌شود. این گونه است که زندگی خانوادگی سراسر لذت و سلامت، پر از آرامش و به دور از تنش و انسانی و معنوی می‌گردد.

□ مفاهیم و تعاریف

اخلاق خانوادگی:

جهت گیری درست برای زندگی مشترک از آداب اساسی زندگی خانوادگی است. پیامبر اکرم در پی آن بود تا نگاه پیروان خود را به زندگی خانوادگی و خانواده تصحیح کند. ایشان در آموزه های لطیف خویش به اخلاق در زندگی خانوادگی و ازدواج و روابط زناشویی پرداخته است. آن حضرت می فرمودند که هرگاه کسی نزد شما آمد که امانتداری و اخلاق او را می پسندید به او همسر دهید. دینداری و اخلاقمندی زمینه ای را فراهم می کند که همسر داری در مسیری درست قرار گیرد و تداوم یابد. آنکه چنین ویژگی هایی را داراست و به درستی انجام می دهد و حقوق همسر را رعایت می نماید، با اخلاق است. تأکید پیشوایان دین نیز بر معیار اخلاقی زندگی است چرا که بهترین زندگی، زندگی با اخلاق است بهترین زندگی خانوادگی زندگی با عشق و علاقه است لذا روابط زن و مرد و خانواده باید عاشقانه و پر لطافت باشد (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۵: ۸۰ و ۴۸-۴۴).

□ آئین همسر داری:

همسر داری یعنی مواظبت و نگهداری همسر. سعادت و خوشبختی خانواده در اصول صحیح همسر داری است. آئین همسر داری نزد اسلام آن قدر اهمیت داشته که آنرا در ردیف جهاد در راه خدا قرار دادند. رسول خدا می فرماید هر زنی که بمیرد در حالی که شوهرش راضی باشد داخل بهشت می شود و زن نمی تواند حق خدا را ادا کند مگر اینکه حق شوهرش را ادا کند. پیامبر از همسری، الگوی جدیدی عرضه کرد به همان میزان که وظایف همسری دارد، حقوق هم دارد. از نظر ایشان بهترین بهره و نعمت دنیا زن شایسته است از نعمت های دنیا چیز بهتر از همسر شایسته نیست. (امینی، ۱۳۸۹: ۱۹۰ و ۲۵-۲۴)

□ جایگاه و اهمیت تشکیل خانواده و شخصیت زن در سیره نبوی

یکی از سنت های نیکوی بشری که از دیرباز میان انسان ها متداول است، تشکیل خانواده توسط مرد و زن است زیرا هم محتوای آن با فطرت انسان هماهنگ است و هم موجب رشد و تربیت صحیح قوای طبیعی انسان و غرایز و تأمین نیازهای اصیل اوست. تشکیل خانواده پایگاه کمالات انسانی است و اساس این امر داشتن اخلاق و محبت و مودت در خانواده است. زندگی بدون اصل اخلاق، اصل مودت و رحمت ویران کننده ای بیش نیست. در سایه تشکیل خانواده و روابط خوب میان زن و شوهر، کمال و رشد ویژه ای به دست می آید که بدلی برای آن نیست. تشکیل خانواده در سنت پیامبر اکرم (ص) اعتبار و ارزشی ویژه دارد. تعبیر رسول خدا (ص) در اهمیت این بنیاد و جایگاه آن، والاترین تعبیر است به گونه ای که هیچ چیز با آن قابل قیاس نیست، چنان که از آن حضرت روایت شده است که فرمود: «ما بُنِيَ فِي الْإِسْلَامِ بِنَاءً أَحَبَّ إِلَيَّ اللَّهُ - عَزَّوَجَلَّ - وَ أَعَزَّ مِنْ

التَّزْوِیجُ» هیچ بنایی در اسلام پایه گذاری نشده است که در پیشگاه خدای عزوجل محبوب تر و ارجمندتر از تشکیل خانواده باشد. تشکیل خانواده در نگاه پیامبر (ص) چنان والا و گرانقدر است که هیچ چیز با آن برابری نمی کند و اگر جایگاه خانواده به درستی دریافت شود و این حقیقت ادراک گردد که بدون سلامت و صلابت آن، هیچ مجموعه انسانی قادر به سیر کمالی نیست، آن گاه روشن می شود که چرا پیامبر اکرم (ص) درباره خانواده چنین تعابیری بیان فرموده است و چرا گسستن این مجموعه نزد خداوند از هر کاری منفورتر و مطرودتر است. از اینرو پیامبر اکرم تشکیل خانواده را یکی از سنت های خود دانسته و مردم را به پیروی از این سنت نیکو فرامی خواند به گونه ای که می فرماید ازدواج سنت من است هر کس از آن سرپیچی کند، از امت من نیست. وی تشکیل زندگی مشترک را بزرگترین بنای اسلام قلمداد می نماید و آن را دارای برکات و ثمرات فراوانی می داند و آن را موجب سعادت دنیوی و اخروی دانسته است در حقیقت پیامبر اکرم تشکیل خانواده و رابطه داشتن زن و شوهر با همدیگر را موجب نیک بختی و بدست آوردن ثمرات و نتایج والای مادی و معنوی می داند و این خود اهمیت فوق العاده تشکیل زندگی مشترک را نمودار می سازد. (فاخری، ۱۳۷۸: ۵۸-۱۵-۱۴)

تشکیل خانواده جز بر آزادی و اختیار طرفینی بی معناست و ازدواج اجباری و تحمیلی در منطق دین باطل است راه و رسم پیامبر نیز در این باره کاملاً گویاست رسول خدا درباره دختر گرامی خود زهرا چنین عمل کرده است او خواستگاران بسیار داشت اما مؤدبانه مخالفت خود را ابراز می کرد وی با ازدواج های اجباری و تحمیلی مخالفت می ورزید و آن را پسندیده نمی دانست. وی سنت ازدواج تحمیلی را که سنتی جاهلی بود زیر پا گذاشت و نشان داد که نخستین شرط ازدواج آزادی و اختیار طرفین است. تشکیل خانواده در سیره پیامبر اکرم مبتنی بر سادگی و بی پیرایگی و به دور از تشریفات گرایبی است که پشت سر کردن به این امر، لطیف ترین پیوند انسان را قرین دردسر و تنش می سازد و خود مانعی برای تشکیل خانواده سالم می گردد و در سنت نبوی خواستگاری، مهریه، مراسم ازدواج و تشکیل خانواده بی پیرانه و عاری از تشریفات زدگی است آن حضرت می فرماید: نامبارکی زن در این است که مهریه اش سنگین باشد. (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۵: ۵۸-۳۰)

□ بررسی اصول اخلاق خانوادگی پیامبر

آن رسول رحمت بهترین رفتار خانوادگی را جلوه گر ساخته است. (مطهری، ۱۳۵۴: ۱۱۲) اصول اخلاقی که در ادامه می آید، اصولی است که زندگی خود پیامبر بدان ها مزین بوده است:

- ۱- سیره اخلاق فردی: اصل حفظ حدود الله، اصل کیفیت استخدام و سیله، اصل اعتدال ۲- سیره اخلاق خانوادگی ۳- سیره اخلاق اجتماعی: اصل رفق و مدارا، اصل تکریم، اصل عدالت اجتماعی
- ۴- سیره اخلاق مدیریتی و سیاسی یا حکومتی: اصل شرح صدر، اصل رعایت اهلیت، اصل تفویض

اختیار و مسئولیت خواهی.

در اندیشه وی، اخلاق و رفتار خانوادگی ترازویی دقیق در شناخت آدمی و میزانی روشن برای سنجش ارزشهای انسانی است. بهترین انسان کسی است که بهترین رفتار را نسبت به همسرش داشته باشد. ایشان برای آنکه نیک رفتاری براساس بنیاد حقیقی جلوه یابد پیروان خود را آگاه می ساخت که تشکیل خانواده تعهد سپردن به خدای حاضر است و زن نزد مرد امانت الهی است که باید حرمت او پاس داشته شود لذا وی در موارد مختلف اصحاب خود را به نیک رفتاری با همسرانشان فرا می خواند. اهمیت اخلاق و رفتار در سیره نبوی بدان پایه است که در آموزه های پیامبر تعابیری سخت تهدید کننده نسبت به نقض نیک رفتاری با همسر و فرزندان آمده است. (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۸ : ۲۴۰-۲۳۸)

● اصل حقوق مداری:

شناخت حقوق راهگشای دستیابی به زندگی اخلاقی مطلوب خانوادگی است رسول خدا در شرایط گوناگون حقوق مداری و قانونمداری در خانواده را مورد توجه داده است و در رفتار و شیوه زندگی خانوادگی آن را نشان داده است و تلاش می کرد که پیروانش با درکی درست از حقوق مداری و آشنایی با حقوق متقابل در زندگی خانوادگی، نظام خانواده را سامان مطلوبی بخشند. پیامبر به حقوق متقابل در خانواده اهمیت زیادی می داده است.

۱-۱ حقوق همسران:

پیامبر حقوق و تکالیفی را برای زن و شوهر برشمردند که پایبندی به آنها بهترین تکیه گاه روابط نیکو میان آنهاست برخی از حقوق و تکالیف ثابت و همیشگی ما است مانند احترام و تکریم متقابل، تأمین نیاز جنسی و برخی متغیر و متحول است که بنا شرایط زمان و اجتماع پدید می آید. (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۸: ۱۳۰)

یکی از اقدامات قابل توجه پیامبر برقراری قانون مساوات و برادری بود. این قانون روحیه ایثار و از خودگذشتگی را در قبایل عرب ایجاد نمود. (مظاهری، ۱۳۷۸: ۶۰) در زندگی خانوادگی پیامبر، در عین اینکه اصل، بر مودت و صفا و ایثارگری است، اما نباید این مسئله فراموش شود که میزان خواست ها و توقعات نمی تواند بی حساب و براساس سلیقه شخصی باشد. پیامبر برای هر یک از همسران خود، حقوق خاص معین کرده بود که در صورت آشنایی با این حقوق، تکالیفی را نیز در مقابل این حقوق می بایست بر دوش بگیرند. و بسیاری از حقوقی که در اسلام برای زوجین معین شده و با رعایت آن کانون خانواده گرم تر و محکم تر می شود، میان زن و مرد مشترک است و آنان وظیفه دارند به پیروی از حسنه پیامبر (ص) آن را مراعات کنند (پور عسکری، ۱۳۸۴: ۷۱).

۱-۲ حقوق فرزندان و تربیت آنها:

مهمترین و حساس‌ترین وظیفه بانوان پرورش و تربیت فرزند است. پیامبر به این مسئولیت اهمیت زیادی می‌داده است. در برنامه‌های تربیتی پیامبر برای تربیت اسلامی فرزندان دستورهای آمده است که مراحل پیش و پس از تولد را دربر می‌گیرد، به طوری که عوامل تربیتی کودکان در شرایط ازدواج والدین گنجانده شده است (مظاهری، ۱۳۸۷: ۱۵۱). پیامبر در شاخصهای احترام به فرزندان، محبت به آنها را مورد تأکید قرار می‌دهد. پیامبر هر روز صبح بر سر فرزندان و نواده‌های خویش دست محبت می‌کشید. وی همیشه به کودکان سلام می‌کرد. در نزد وی این شاخص‌ها اهمیت داشته‌اند: ۱- سلام کردن به کودکان ۲- محبت فرزند ۳- پذیرش دعوت کودکان ۴- جای دادن به کودکان در صفوف جماعت ۵- عیادت از کودکان بیمار ۶- با احترام صدا کردن کودکان ۷- پرهیز از خشونت با کودکان ۸- محبت به کودک ۹- عدم تبعیض بین کودکان ۱۰- عدم تبعیض در بوسیدن کودکان (برهانی، ۱۳۹۰، ۱۱۸-۱۱۵).

از نظر پیامبر اولین اصل در تربیت، اعتدال است که هر حرکت و عملی باید بر اعتدال استوار باشد از دیدگاه وی بهترین راه و رسم در تربیت و هر کاری اعتدال و میانه روی است. دومین اصل در تربیت فرزندان، تدرج و تمکن است. تدرج و تمکن، تدریجی و مرحله به مرحله است فرزند در ۷ سال اول زندگی آقا و سید پدر و مادر است و در هفت سال دوم فرمانبردار و مطیع پدر و مادر است و در هفت سال سوم وزیر خانواده و مشاور پدر و مادر است. سومین اصل در تربیت فرزندان از نظر پیامبر، تسهیل و تیسیر است. که به معنای آسان کردن و سهل گردانیدن است (شرفی، ۱۳۶۸: ۳۳۲).

همچنین پیامبر در تربیت فرزندان به تنبیه نیز توجه می‌نماید چرا که فرزند نیازمند هوشیاری است. البته تنبیه باید سنجیده و حساب شده باشد رسول خدا از تنبیه هنگام خشم نهی کرده است. همچنین در نگاه وی بخشش و هدیه به فرزندان عملی آخرتی شمرده است. و بر آن تأکید می‌کرد. همچنین نقل است که پیامبر در حالی که گردن بندی به همراه داشت آن را به یکی از دخترانش هدیه نمود لذا تأکید داشت که به فرزندان هدیه داده شود و میان آنها مساوات رعایت گردد بسیار تأکید می‌کرد که با فرزندان به احترام و تکریم رفتار شود و به ویژه کودکان از رحمت و کرامت بهره‌مند گردند. رفتار وی در احترام و تکریم و تأمین مهمترین نیاز روحی آنان نمونه‌ای والا برای پیروی است (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۸: ۲۲۹-۲۲۴-۱۹۶-۱۶۴).

● اصل مودت و رحمت:

در سیره خانوادگی پیامبر اصل مودت و رحمت به عنوان یک اصل مطرح است مودت و رحمت در روابط و مناسبات نقش اساسی دارد و هر چه مودت و رحمت عمیق‌تر و گسترده‌تر باشد، زندگی خانوادگی از آرامش و مودت و رحمت برخوردار خواهد بود. هر چه مودت و رحمت عمیق‌تر

باشد، توان و تحمل افراد بیشتر می شود و هر چه گسترده تر باشد رفتارها مناسب تر می گردد و گسترده تر جلوه می یابد. در نظر پیامبر اصل مودت و رحمت یکی از پایه های اخلاق خانوادگی و آئین همسرداری است. در سیره پیامبر اکرم و اوصیای آن حضرت بر محبت و رحمت به خانواده یعنی همسر و کودکان تأکید زیادی شده است. هر چند انسان در تمام مراحل زندگی خود نیازمند محبت و رحمت است، اما در دوران کودکی این نیاز شدیدتر است. هیچ چیز خانواده انسان برای کودک جایگزین محبت خالصانه با جلوه های گوناگون آن نیست و هیچ چیز مانند آن، بر جان، روح و جسم کودک تأثیر مثبت ندارد و زمینه ساز کسب کمال نیست. پیامبر اکرم چنان به روابط محبت آمیز و ابراز محبت های راستین تأکید دارد که می فرماید: «فرزندان و همسران خود را بسیار ببوسید که با هر بوسیدن برایشان در بهشت مقام و مرتبتی فراهم می شود». پیامبر اکرم در مراتب کمال انسانی به بالاترین مرتبه دست یافته بود در مودت و رحمت به خانواده نیز به درجه اعلا رسیده بود. ایشان کانون محبت و رحمت در خانواده است هرگز ایرادی نمی گرفت و چیزی را به فرد اختصاص نمی داد در خانواده سرشار از انرژی عشق و دوستی به همه بود. در نگاه پیامبر محبت به کودکان نشانه پایداری اخلاق و بیداری فطرت وی و کمال حقیقی است چرا که محبت عمیق به کودکان، زمینه بارش رحمت الهی را بر آدمی فراهم می کند. پیامبر اکرم بر روابط محبت آمیز و ابراز محبت های راستین تأکید داشت. آن حضرت تا فاطمه را نمی بوسید نمی خوابید وی به تمام معنا جلوه رحمت و محبت بود و در رفتارش آن را نشان می داد به کودکان گشاده دل و گشوده دست بود. در ابراز دوستی خود به کودکان صریح و صادق بود و آن را در هر حالی جلوه می بخشید وی طاقت شنیدن گریه کودکان را نداشت و به آنها بی که این حساسیت را نداشتند، هشدار می داد. از این رو رفتار و اخلاقیات وی در رحمت و محبت کودکان بی نظیر است آنان که کودکان را از محبت خود محروم می سازند از حقیقت انسانی بی بهره اند و خود را از کمال محروم نموده اند. معیارهای اصل مودت و رحمت عبارتند از: ۱- جلوه های زبانی و گفتاری ۲- ابراز علاقه و محبت زبانی ۳- خطاب کردن با محبت ۴- گفتگوی محبت آمیز. (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۸: ۲۲۹-۲۵۴-۸۹-۸۵-۱۰).

● اصل نفی خشونت و بد اخلاقی در خانواده:

آموزه های قرآن کریم و مدرسه نبوی بر نفی خشونت در خانواده تأکید دارد پیامبر اکرم نسبت به خشونت در انواع واقسام حساسیت نشان می داد و بر نفی آن به طور کامل تأکید می نمود. وی الگوی تام در نفی خشونت بود و پیوسته بر نفی آن به هر صورت و زمینه ای تأکید می نمود. در آموزه های پیامبر به صراحت بد اخلاقی در خانواده، آزار یکدیگر، بدزبانی و بد رفتاری بعنوان جلوه های خشونت خانوادگی نفی و طرد شده و سخت ترین نکوهش ها در باره این امور وارد شده است و نیز آن حضرت با رفتار خود، پیروان را به پاکی محیط خانواده و اقسام خشونت ها فراخوانده است. زندگی پیامبر نمونه برین نفی خشونت خانوادگی است. پیامبر نه تنها در تمام احوال و شرایط در نهایت رحمت و مودت و مدارا و ملایمت با همسران خود زیست، بلکه پیوسته در برابر تندی

برخی از همسران خویش با گذشت روبرو شد و هرگز رفتار تند نمود. برای پیامبر بد اخلاقی زشت ترین و نکوهیده ترین چیزی است که در زندگی ظهور می نماید. سخنان وی بیانگر شدت زشتی و نهایت نکوهیدگی آن است. بد اخلاقی از منظر پیامبر اکرم چنان تباه کننده آدمی و زندگی است که هیچ چیز را به سلامت باقی نمی گذارد، که بد اخلاقی از جنس آتش است و نه تنها خود فرد را جهنمی می سازد؛ بلکه زندگی را نیز به جهنم بدل می نماید. انسان بد اخلاق پیوند خورده به بدی و بد رفتاری ها و پیوسته در آتش است و در اختیار خود نیست بلکه در اختیار تندی و بد رفتاری است و زمامدار او زشتی های رفتاری است. بد اخلاقی چنان است که پیوسته آدمی و زندگی را در کدورت و اشتباه فرو می برد و فرصت اصلاح امور را هم از انسان می گیرد.

انواع و مصادیق این خشونت ها در کلام پیامبر (ص) عبارتند از: ۱- بد اخلاقی در خانواده ۲- آزاردهی یکدیگر ۳- خشونت گفتاری شامل (دشنام دهی و ناسزاگویی- مسخره کردن- سرزنش نمودن- بهتان زدن - لعنت کردن- منت گذاشتن- مشاجره نمودن) ۴- خشونت رفتاری شامل (ترشروی- فخر فروشی و خودنمایی- خشم و عصبانیت- زورگویی و سلطه گری- غیرت ورزی و تعصب بی جا- کناره گیری - کتک زدن).

● اصل شکیبایی و بردباری:

از جمله ستون های پابرجایی، دوام، استحکام و کمال زندگی خانوادگی، شکیبایی و بردباری است. شکیبایی و بردباری تأکید شده در منطق نبوی شامل همه مسائل زندگی خانوادگی است. ممکن است گاهی خلق و خوی یکی از زوجین برای دیگری ناخوشایند نماید و یا علی رغم همه خوبی ها و نیک رفتاری ها یکی از آن دو، کج خلقی هایی داشته باشند. که در این صورت راه چاره و بهترین وسیله مقابله شکیبایی و بردباری است. پیامبر اکرم پیامدها و ثمرات شکیبایی و بردباری در زندگی خانوادگی را اینگونه بر شمرده است: ۱- گشایش، توفیق و کامیابی ۲- پشیمانی و سامان یابی ۳- صلح و آشتی ۴- کاهش مصیبت و اندوه و سختی ۵- دفع آسیب و گرفتاری ۶- فرصت سازی (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۸: ۴۷۱-۴۶۱-۳۷۲-۳۶۹).

● اصل عفو و گذشت:

در منطق نبوی راه حل اساسی برای رفع کینه و کدورت، عفو و گذشت معرفی شده است. پیامبر اکرم (ص) مظهر جوانمردی، گذشت و رحمت بود و چنان که در کلام الله مجید نیز می خوانیم (خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ) پیامبر هم اهل عفو بود و هم به نیکی ها دعوت می کرد. حتی دشمنانشان نیز از این رحمت گسترده بی بهره نبود. پیامبر به منظور ترویج معارف اسلامی، به امر خداوند تا آن جا که ممکن بود از عنصر کینه و کدورت بسیار دوری جست (طیبی، ۱۳۸۹: ۵). در راه و رسوم نبوی، بخشش و گذشت در خانواده قاعده حاکم و راسخ بوده و شخص رسول الله در تمام دوران

زندگی خانوادگی اش از بخشش و گذشت دور نشده است ایشان در زندگی خانوادگی آنقدر با همسران خود از سر بخشش و گذشت رفتار می کرد که بعضی از آنان به خود جرات می دادند که با او بدرفتاری کنند. آن حضرت هیچ وقت در امور خانه برای همسرانش تعیین تکلیف نمی کرد و کار خانه را یکسره به آنان وا گذاشته بود و در بسیاری از امور به میل آنان عمل می کرد. حتی موضوع رازداری که از مهمترین شرایط یک همسر باوفا بود در بعضی از همسران پیامبر رعایت نمی شد و در مقابل، پیامبر با گذشت و عفو با ایشان رفتار می کردند. رسول خدا به پیروان خود سفارش می کرد. که بنای رفتارشان در خانواده بر پایه گذشت باشد (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۵: ۴۲۰-۴۱۵). از این رو آن حضرت در زندگی خانوادگی والاترین سرمشق گذشت را در رفتار و سلوکش ارائه نمود تا پیروانش راه و رسم او را دریابند و در همان مسیر سلوک کنند.

● مدارا و حسن خلق:

بزرگواری، شکوه و منزلت رسول خدا (ص) تا آن جاست که خداوند متعال در قرآن کریم درباره ایشان می فرماید رفتار پیامبر با مردم مؤمن و کافر، همه از موضع شفقت و مهرورزی بود و این اخلاق نبوی تنها به گروه ویژه ای منحصر نبود. در نظر حضرت، مشرکان بیمارانی بودند که نیاز به پرستار دلسوزی برای مدارا داشتند، طبیعی باید دردشان را بشناسد و مرهمی بر آن نهد (طیبی، ۱۳۸۹: ۴). رسول خدا مکرر پیروان خود را به مدارا و سازگاری و دوری از آسیب زدن به خانواده فرا می خواند وی لوازم مدارا و سازگاری را اینگونه بر می شمرد: ۱- رعایت توانایی ها ۲- پوزش خواهی و پوزش پذیری ۳- پرهیز از قهر کردن ۴- نفی کینه توزی (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۵: ۲۹۹).

● اصل رفق و ملایمت:

خیر و برکت زندگی خانوادگی در گرو رفق و ملایمت است و هیچ قاعده ای همچون آن در تضمین روابط خانوادگی کارساز نیست. وجود رفق و ملایمت در خانواده مایه برکت و فقدان آن سبب ذلت است لطافت روابط خانوادگی تابع نرمش و ملایمت زن و مرد است در زندگی خانوادگی هیچ چیز چون نرمش و ملایمت موجب تصحیح روابط و حفظ سلامت و مایه پیشرفت نیست، و آموزه های رسول خدا در این باره نشان دهنده جایگاه بی بدیل این اصل است. چون رفق و ملایمت بر زندگی حاکم شود جلوه های زیبای آن چهره گشاید و زندگی را معنای واقعی بخشد در آموزه های پیامبر درباره جلوه رفق و ملایمت در زندگی نعمات و اثرات بسیاری وارد شده است که عبارتند از: الف) زیادت و برکت ب) سلامت و عافیت ج) آسودگی و راحت د) آسان شدن امور سخت س) کاهش مخالف ش) رسیدگی به مطالبات ص) تداوم بخش دوستی و دلبستگی و تحکیم تعلقات.

□ بررسی اصول همسرمداری پیامبر (ص)

● اصل رعایت عدالت:

یکی از ویژگی‌های پیامبر اکرم (ص) رعایت مساوات بین همسران است. وی مهریه هر یک از زنان را چهارصد درهم قرار داد و فرقی بین هیچ یک از همسرانش نگذاشت. این تساوی اثر مثبت بر ذهنیت زنان می‌گذاشت تا خود را از نظر شخصیت و سایر امور همانند یکدیگر ببینند. هم چنین، علاوه بر جهیزه، از نظر نفقه و هزینه زندگی نیز پیامبر رعایت برابری و تساوی را می‌کرد. پیامبر اکرم در سایر امور رعایت تساوی و برابری را می‌کرد. از دیگر ویژگی‌های پیامبر که محبت همسرانش را به همراه داشت رعایت حقوق و ابراز علاقه به تمامی آنان مناسب با شأن هر یک بود به طوری که هیچ کدام احساس نمی‌کردند که دیگری نزد پیامبر محبوبتر است (عابدینی، ۱۳۸۱: ۱۷۱). ایشان اصل آزادی را محترم می‌شمردند و به زنان و به خصوص مادران شخصیت فوق العاده داده، تا آنجا که کلید بهشت را در دست مادران می‌داند و برای زنان حقوق مساوی با مردان قائل است و سلب حقوق زنان را گناه غیرقابل بخشش معرفی نموده است. به رعایت رفتار صحیح از روی عدالت نیز پیامبر اهمیت زیادی دارد و پیامبر این اصل را به پیروان خود یاد می‌آورد تا نسبت به آن غفلت نرورزند و با رفتار تبعیض آمیز تلخکامی در جام جان فرزندان نریزند و زمینه رفتارهای نامناسب را در آنان برنشانند. آن حضرت هم چنین می‌فرماید: باید میان همسران و فرزندان در بخشش و هدیه به عدالت رفتار کنید (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۸: ۱۴۶-۱۴۵).

نمونه‌های این عدالت ورزی را می‌توان در عدالت در مهریه، عدالت در پرداخت نفقه، عدالت در همنشینی، عدالت در اعطای هدایا به همسران و عدالت در به کار بردن کلمات محبت آمیز و کمک به همسران مشاهده نمود. در اینجا به عنوان مثال تنها به آخرین مورد ذکر شده یعنی کمک به همسران در خانه اشاره می‌کنیم:

● کمک به همسران در خانه:

پیامبر (ص) در خانه به همسران کمک می‌کرد، اتاق زینب را مرتب می‌کرد. لباسهایش را خود واری کرد؛ کفشش را اصلاح می‌کرد، با دست خود گوشت خرد می‌کرد (راوندی، ۱۳۸۴: ۱۱۴). از مسائلی که در زندگی مشترک پیامبر با زنان مطرح است و در تحکیم روابط و خوشبختی خانواده تأثیر بسزایی دارد، یاری دادن به همسر و انجام کارهای مربوط به زندگی و تأمین نیازها و انجام کارهای خانه است این مسئله نزد پیامبر سبب شده بود تا صفا و صمیمیت در محیط خانواده حاکم کرد. پیامبر کارهای درون خانه را داشت (پورعسکری، ۱۳۸۳: ۷۳). تقسیم کار و مسئولیت‌ها از مهمترین پدیده‌های طبیعی به حساب می‌آید. تقسیم کار بین مرد و زن براساس به کارگیری و سلطه یکی بر دیگری نیست، بلکه براساس واگذاری نوع کار و مسئولیت است. پیامبر نیز چنین خواسته که

زن و مرد در مسئولیت مساوی باشند بی آنکه ستم و اجحافی در کار باشد. از نظر پیامبر خدمتگذاری در داخل خانه به زن واگذار شده است و خدمت گذاری در خارج خانه بر دوش مرد نهاده شده است. بدین جهت که زن با طبیعت زن بودن و لطافت روحش در اداره خانه که به دوستی و مهربانی و محبت مبتنی و استوار می شود، سزاوارتر است. پیامبر با همه عظمت و موقعیت در منزل کار می کرد و به نگهداری کودکان می پرداخت. در اخلاق پیامبر اکرم همین بس که با آن جلالت و موقعیتی که به سلاطین نامه دعوت می نوشت؛ در خانه، تا حد امکان کارش را شخصاً انجام می داد. پیامبر خدا در خانه خویش خدمتکار اهل خود بود، و بر سفره غذای حقیرانه می نشست، بز خود را می دوشید و لباس خود را وصله می نمود و بر شتر خود عقال- ریسمانی که به وسیله آن زانوی شتر را می بندند- می زد و به ناچه خود علف می داد، با خدمتکار منزل آرد را آسیاب می کرد و خمیر می ساخت (صدر، ۱۳۸۹: ۶۲).

● اصل تکریم نسبت به خانواده:

جایگاه و اهمیت تکریم در خانواده آنقدر مهم و اساسی است که پیامبر مردانی را که همسران خود را تکریم نمی نمایند، انسانهای به دور از شأن انسانی و در بند فرومایگی برشمرده است. در راه و رسم نبوی تکریم همسر به تمام معنا جلوه داشته و فرمودند هر کس همسری اختیار کند باید او را اکرام و احترام کند. بنای رفتار و اخلاقش پیامبر تکریم بود و فرمودند که مرد و زن، همسر خویش را تکریم کنند، در رفتار، گفتار، سلوک و در همه حال، رفتار توأم با احترام، از وجوه مهم تکریم است وی با این رفتار خانواده را تکریم می نمود و هرگز در برابر بد اخلاقی همسران از تکریم آن دور نشد و به سخنان آنها توجه داشت و سخنانشان را قطع نمی کرد و چنان رفتار می کرد که احساس می کردند به ایشان بسیار اهمیت می دهد. رفتار وی به تمام معنا بر مدار تکریم همسر بود رفتار پر لطافت وی نسبت به همسران زمانی به خوبی دیده می شود که توجه شود این رفتار در کدام جامعه و با چه فرهنگی ظهور کرده است. وی به حالات و روحیات لطیف زنان توجه داشت و در هر حال تکریم آنان را پاس می داشت و همسران خود را با بهترین الفاظ مخاطب قرار داد و با تعبیر نیکو آنان را تکریم می نمود (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۵: ۲۵۲-۱۱۹). سخنان پیامبر در تکریم همسران روش مناسبی برای یافتن دیدگاه پیامبر در این ازدواجهاست.

● اصل تأمین نیازها:

اعضای یک خانواده نیازهای گوناگونی دارند که تأمین درست، معتدل و به موقع آن نیازها در تحقق روابط سالم و پرنشاط و رشد دهنده نقش اساسی دارد. زن و مرد نیازهای عاطفی، روحی، مادی، امنیتی و جنسی دارند رسول گرامی اسلام بنا بر سیره تبلیغی خود، برای رسیدگی به کارهای مردم و برآوردن نیازهای آنان بسیار می کوشید و براساس موااسات اسلامی و غم مردم با ایشان همراه

و همدرد بود و از هیچ کمکی به مؤمنان دریغ نمی کرد (طیبی، ۱۳۸۹: ۷). در نگاه پیامبر اکرم بهترین اشخاص در زندگی کسانی هستند که نیازهای اعضای خانواده را دریابند و به درستی تأمین نمایند.

۱. نیازهای مادی:

در راه و رسم نبوی توجه به نیازهای مادی خانواده و تأمین کامل آنها چنان مهم و اساسی تلقی شده که وی فرموده است: چنانچه در تأمین نیاز همسر و فرزندان تلاش نمائید آمرزیده محسوب می شوید در نگاه نبوی تأمین نیازهای مادی در جهت کمال گرایی ارزش می یابد و این به معنای اصالت یافتن امور مادی در زندگی نیست بلکه بهره گیری درست از امکانات در جهتی والاست. تأمین نیازهای خانواده نزد پیامبر چنان اهمیت دارد که می فرماید کسانی که در امکانات و دارایی خانواده در صورت داشتن مال و ثروت سخت بگیرند از ما نیستند گشاده گرفتن در زندگی خانوادگی به معنای تجمل پرستی نیست بلکه استفاده بهینه از امکانات و دارایی است و در راه و رسم نبوی جایی برای این ناپسندی ها نیست.

۲. نیازهای روحی عاطفی و امنیتی:

تأمین نیازهای روحی، عاطفی و امنیتی در امور خانه از مسائلی است که در راه و رسم نبوی بر آن تأکید شده است و رسول خدا به پیروان خود تأکید می داشت که به این نیازها توجه کنند و آنها را به درستی پاسخ دهند و به روابط خانوادگی پر عاطفه و عاشقانه می نگریست و سفارش می کرد که چنین نگرشی فراهم شود.

۳. نیاز جنسی:

بی شک یکی از نیازهای انسان تأمین غریزه جنسی اوست که طریق مشروع آنها تنها با پیوند زناشویی صورت می گیرد. در سیره نبوی توجه به نیاز جنسی در درون خانواده و تأمین صحیح آنها و صیانت جامعه از بروز و ظهور مسائل جنسی بسیار تأکید شده است در اندیشه نبوی تأمین صحیح نیاز جنسی در درون خانواده اسلام- هیچ یک از غرایز انسان را سرکوب نکرده و از طریق قانونی و شرعی آن، اجازه رسیدگی و توجه بدان را داده و این به نفع خود انسان هاست (صفری، ۱۳۷۹: ۳۱).

۴. نیازهای زیبا دوستی و آراسته سازی:

توجه کردن به زیبایی و آراستگی از امور مهم در تأمین نیازهای مشترک خانواده است رسول خدا بر این امر اهمیت می گذارد. و به جدی آن را مورد توجه قرار می دهد. پیامبر می آموخت که پیروانش چنین باشد و با رفتار خود آنان را در این جهت تربیت می نمود و همان طور که به زنان

تأکید می‌کند که خود را زینت کنند و زیبا نمایند و آراسته باشند به مردان نیز سفارش می‌کند آراستگی را پاس دارند.

● اصل تفاهم و توافق:

قرار گرفتن زن و مرد در یک منظومه بنام خانواده جز با تفاهم و توافق میسر نیست. در آموزه‌های نبوی موارد بسیاری مطرح است که پاسداشت آنها از لوازم تفاهم و توافق زندگی است. که به برخی از آنها اشاره می‌شود: ۱- نفی خودمداری ۲- فروتنی زوجین نسبت به یکدیگر ۳- گوش سپاری بدین معنا که زن و مرد به سخن و نظر یکدیگر اهمیت دهند ۴- نفی لجاجت ۵- نفی عیب جویی و سرزنش (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۸، صفحات ۲۲۳ و ۲۰۸ و ۴۵).

نتیجه گیری:

گفتار و رفتار معصومان در تمامی مراحل زندگی، الگوی بشر برای رسیدن به کمالات انسانی و اخلاقی است و شیوه‌های تربیتی آن حضرات، به ویژه در زمینه اخلاق خانوادگی و همسررداری، می‌تواند سعادت خانواده را تضمین نماید. در این نوشتار، با توجه به رفتار و کردار رسول اکرم (صلی الله علیه و آله)، روش‌های دقیق تربیتی مربوط به اخلاق خانوادگی و روابط حسنه میان زن و شوهر بیان گردید. آن حضرت نکات راهبردی و کلیدی خاصی را در نحوه تعامل و رفتار زوجین بیان فرمودند از دیدگاه پیامبر گرامی (صلی الله علیه و آله) اخلاق و معنویت نقش ستون فقرات زندگی مشترک را ایفا می‌کند و مسائل مادی نقش ابزار و وسیله جنبی و کمکی را در زندگی برعهده دارد. در سایه اخلاق نیکو و ایمان، دیگر ابعاد زندگی معنا پیدا می‌کند و آن حضرت این دو خصلت را بزرگ‌ترین سرمایه زندگی مشترک می‌داند. با الهام از سیره تربیتی پیامبر اعظم (ص) و رهنمودهای آن بزرگوار، اساس تشکیل خانواده و ازدواج در نظام الهی، رسیدن به آرامش روان، آسایش خاطر و پیمودن راه رشد و تعالی است؛ بنابراین روابط سالم و متعادل بین مرد و زن، خمیرمایه عشق به زندگی است و سبب تقویت کارکردهای خانواده در حیطه‌های ارضای نیازهای عاطفی، تداوم نسل انسانی و پرورش و اجتماعی کردن فرزندان می‌شود.

پیشنهادات:

۱- درج اصول همسررداری و اخلاق خانوادگی آن حضرت در دوره‌ها و کتابهای آموزشی و درسی مقاطع مختلف تحصیلی.

۲- تحقیق، پژوهش و تهیه فیلم‌ها و برنامه‌های اساسی در رسانه‌های گروهی به خصوص رسانه‌های دیداری.

۳- ایجاد آثار مهم و ماندنی درباره آن حضرت.

۴- تهیه کتاب‌ها و بروشورهای از اصول همسرداری ایشان برای زوجین

۵- انجام تحقیقات و کارهای پژوهشی گسترده، قابل فهم و قابل ارائه به جهان، نظیر کتاب «الامام علی صوت العدالة الانسانیة» از نویسنده معروف، جرج جرداق.

۶- برپایی کنفرانس‌ها، سمینارها و گردهمایی‌های پر محتوای بین‌المللی.

۷- استفاده از پیشرفته‌ترین دستگاه‌های انتقال اطلاعات همچون ماهواره، اینترنت و ...

۸- نوشتن داستانها و رمان‌های پر محتوا، غنی، زنده و جذاب از زندگی آن حضرت برای سنین و طبقات مختلف جامعه.

فهرست منابع و مآخذ

(۱) کتب:

۱- برهانی، محمد جواد (۱۳۹۰) سیره اجتماعی پیامبر اعظم، تهران، نشر بوستان کتاب.

۲- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۵) شماعی از نیر اعظم حضرت محمد مصطفی، تهران، نشر سروش.

۳- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۸۸) سیره نبوی، منطق عملی (سیره خانوادگی)، تهران، نشر دریا.

۴- دیون پورت، جان (۱۳۳۵) عذر تفصیر به پیشگاه محمد و قرآن، ترجمه سیدغلامرضا سعیدی، تهران، نشر اقبال.

۵ - راوندی، فضل‌الله (۱۳۸۴) النوادر، قم، نشر دارالحدیث.

۶ - صدر، بنت الهدی (۱۳۸۹) زن در زندگی پیامبر اکرم، ترجمه محمد شریفی، تهران، نشر بین الملل.

۷- طباطبایی، علامه سیدمحمدحسین (۱۳۸۵) سنن النبی؛ راه و رسم زندگی پیامبر اکرم، ترجمه محمدهادی فقهی، تهران، نشر مؤمنین.

- ۸- طباطبایی، علامه سید محمد حسین، (۱۳۸۲) سنن النبی؛ ترجمه لطیف راشدی و سعید مطوف، تهران، نشر همگرا.
- ۹- عابدینی، احمد (۱۳۸۱)، شیوه همسر داری پیامبر به گزارش قرآن و سنت، تهران، نشر هستی نما.
- ۱۰- عقیقی بخشایشی، عبدالرحیم (۱۳۵۲) یک بحث تاریخی و تحلیلی درباره همسران رسول خدا، با مقدمه دکتر شهید مفتاح، قم، مرکز مطبوعاتی دارالتبلیغ اسلامی.
- ۱۱- فاخری، سیدعلیرضا، (۱۳۷۸) اخلاق خانواده، تهران، نشر نمایندگی ولی فقیه در سیاه.
- ۱۲- قرائتی، محسن، (۱۳۸۵) سیره پیامبر اکرم بانگاهی به قرآن کریم، تهران، مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن.
- ۱۳- قمی، شیخ عباس (۱۳۸۶) تاریخ زندگانی چهارده معصوم، تهران، نشر نسیم حیات.
- ۱۴- قمی، شیخ عباس (۱۳۸۶) سیره و صفات پیامبر اعظم، ترجمه لطیف راشدی، تهران، نشر بین الملل.
- ۱۵- کارلایل، توماس، (۱۳۱۵) تاریخ حیات پیغمبر اسلام (الابطال)، ترجمه ابو عبدالله زنجانی، تبریز، انتشارات کتابخانه سروش.
- ۱۶- کنستاین و برژیل گئورگیو، (۱۳۷۶) محمد پیغمبری که از نو باید شناخت، ترجمه ذبیح الله منصور، تهران، نشر زرین.
- ۱۷- کوفی، احمد بن اعثم، الفتوح، ترجمه محمد بن احمد مستوفی هروی، تهران، نشر علمی و فرهنگی، ۱۳۷۴.
- ۱۸- گوستا و لویون، (۱۳۶۴) تمدن اسلام و عرب، ترجمه سید محمد تقی فخر داعی گیلانی، تهران، مؤسسه مطبوعاتی علمی.
- ۱۹- مظاهری، حسین (۱۳۷۸) خانواده در اسلام، تهران، نشر شفق.
- ۲۰- مظاهری، حسین، (۱۳۸۷) اخلاق در اداره، به کوشش محمد جواد خالقی، تهران، نشر بوستان کتاب.
- ۲۱- مظاهری، حسین، (۱۳۸۹) نگرش اخلاقی بر فضائل و سیره نبوی (تجلی حق)، تهران، نشر حدیث راه عشق.
- ۲۲- مطهری، مرتضی (۱۳۵۴) سیره نبوی، تهران، نشر دفتر انتشارات اسلامی.
- ۲۳- مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۴) تفسیر نمونه، ج ۲۴، تهران، دارالکتب اسلامی.
- ۲۴- واردی، سید تقی (۱۳۸۹) نقش همسران رسول خدا در حکومت امیر مؤمنان، تهران، نشر بوستان کتاب.

۲۵- واقدی، محمدبن عمر (۱۴۰۹) مغازی واقدی، ترجمه و مقدمه مارسون جونز، بیروت، مؤسسه الاعلمی.

۲) مقالات:

۱- اسفندیار، سرور (۱۳۸۷) «تعدد زوجات و همسران پیامبر»، ماهنامه مرکز اطلاعات و آمار شورای فرهنگی واجتماعی زنان (پیام زن)، شماره ۲۰۳.

۲- پورعسکری، اسلام (۱۳۸۳) «شیوه پیشوایان در رفتار با همسر» فصلنامه فرهنگ کوثر، شماره ۵۹.

۳- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۸۵) «جلوه ای از اصل مودت و رحمت در سیره خانوادگی پیامبر اعظم»، تهران، مجله تخصصی الهیات و حقوق دانشگاه علم - حدیث، شماره ۲۲ و ۲۱.

۴- عزیزی علویجه، مصطفی (۱۳۸۴) «تعدد همسران پیامبر»، فصلنامه تاریخ اسلام، سال ششم، شماره ۱۴.

۵- طیبی، زینب (۱۳۸۹) «مروری بر سیره اخلاقی پیامبر اکرم (ص)» فصلنامه مطالعات میان فرهنگی، سال سوم، شماره ۹.

۶- عابدینی، احمد (۱۳۷۹) شیوه همسردهی پیامبر به گزارش قرآن و سنت، تهران، نشریه پیام زن، سال سیزدهم، شماره ۵۲.

۷- صالحی، غلامرضا، (۱۳۸۵) «پیامبر و همسردهی مطلوب: راهکارها و آسیب‌ها»، مجله معرفت، شماره ۱۰۸.